

szinok (ukránok), fehéroroszkok – anyanyelven írott nyomtatványai iránt kevés volt az érdeklődés, ezek hatása szinte minimális volt, írja *Niederhauser Emil* magyar történész.

A szerző azt is hozzáteszi, hogy Nyugat-Európában is keletkeztek – főleg Franciaországban (a provanszálók és a bretonok körében) – nemzeti mozgalmak, de ezek a franciáság politikai erejével szemben alulmaradtak. Kelet-Közép-Európában viszont a kezdetben gyenge nemzeti mozgalmak továbbéltek.

Összegzősképpen a szerző megállapítja, hogy Kelet-Közép-Európában a nemzetek a saját nemzeti hovatartozásukhoz való forduláson keresztül születtek meg. Ezek kialakulásában alapvető fontosságú szerepet játszottak a nemzeti nyelvek, amelyek túlléptek saját szerepükön, az első részben említett funkcióikon, s gyakran a nemzeti ideológia fő elemévé váltak.

Ráduly Zsuzsanna

A nemzeti kérdés és a nemzeti kisebbségek Kelet-Európában (1944–1948) egy moszkvai kerekasztal-beszélgetés tükrében

Stykalin, A. S.: Nacional'nyj vopros i nacional'nye men'sinstva v Vostočnoj Evrope. 1944–1948 gody (Materialy kruglogo stola). = Slavánovedenie, 2001. 5. no. 90–105. p.

A nemzeti kérdés igen élesen vetődik fel az európai posztkommunista térségben, ami méltán kelti fel a történészek figyelmét is, hiszen a mai konfliktusok gyökerei a távoli múltba nyúlnak vissza. Az Orosz Tudományos Akadémia Szlavisztikai Intézete 2001. február 20-án kerekasztal-beszélgetést szervezett, amely a kérdést egy viszonylag rövid (1944–1948), de politikailag igen bonyolult időszakban vizsgálta a jaltai–potsdami értelemben vett Kelet-Európa országaiban. A kerekasztal figyelmének középpontjában a nemzeti kisebbségek kérdése állt, amely akkoriban élesen vetődött fel. Szó esett a nemzeti kérdés megoldására a különböző politikai erők által a második világháború alatt kidolgozott programokról és koncepciókról, valamint azok gyakorlati megvalósításáról is, továbbá a szovjet tényező és tágabban a nagyhatalmak szerepéről a kisebbségi problémák megoldásában. A kerekasztal résztvevői részletesen taglalták Jugoszlávia, Csehszlovákia, Lengyelország nemzetiségi politikáját, az ukránok kitelepítését Lengyelországból, a muzulmán tényező szerepét Bulgáriában. Néhány felszólalás magyar vonatkozásai miatt érdemel különös figyelmet, mégpedig nem annyira a bennük szereplő tények, mint inkább a kérdések tárgyalásának módja miatt. Ezért ismertetésünkben arra törekedtünk, hogy a hozzászólók eredeti orosz szövegének a szóhasználatát is érzékeltessük.

A. I. Puškaš a magyar külügyminisztérium dokumentumai alapján a csehszlovákiai magyar nemzeti kisebbség problémáját mutatta be. Mint ismeretes, az 1945. április 2-i kassai nyilatkozatában a csehszlovák kormány bejelentette, hogy az országot szláv állammá alakítja át. 1945. április 2-án Beneš elnök aláírta azt a rendeletet, amelynek értelmében a Csehszlovák Köztársaság területén élő magyarokat megfosztották csehszlovák állampolgárságtól. Valamivel később kivételt tettek azokkal a magyarokkal, akik aktívan részt vettek Csehszlovákia felszabadításában, de jogukat ezeknek is korlátozták. A csehszlovák kormánynak az a törekvése, hogy egyoldalúan oldja meg a magyarkérdést, rosszállást váltott ki az Egyesült Államok részéről, ami többek között kifejezésre jutott abban a memorandumban, amelyet június 12-én, még az említett rendelet aláírása előtt intéztek Prágához. Ahhoz, hogy Csehszlovákia etnikailag tisztán szláv állammá váljon,

tárgyalásos úton kellett volna megoldani az áttelepítések problémáját. A lakosságcsereéről 1945. december 3–6-án Prágában folytatott csehszlovák–magyar tárgyalások eredménytelenül zárultak. A probléma megoldását az a körülmény nehezítette, hogy a szlovákiai magyar nemzeti kisebbség létszáma legalább hatszorosa volt a magyarországi szlovák kisebbség létszámának. A magyar kormány nem csak az önkéntes lakosságcserebe egyezett bele, hanem kifejezte készségét az egész magyar lakosság befogadására, de csak a magyarok által összefüggően lakott területtel együtt. Ezenkívül az újra magyar fennhatóság alá kerülő magyarok létszámába bele kívánta számítani azokat a magyarokat, akik a megtorlástól tartva már korábban áttelepültek Magyarországra. Végül a magyar kormány határozottan megtagadta azoknak a magyaroknak a befogadását, akik közvetlenül részt vettek fasiszta mozgalmakban. A magyar álláspontot Gyöngyösi János külügyminiszter 1945. december 11-én jegyzékben közölte a Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányával. Csehszlovákia részéről természetesen nem lehetett szó semmiféle határrevízióról, de 1946. február 6–10-én Prágában újabb tárgyalásokra került sor, majd február 27-én aláírták a lakosságcsereéről szóló egyezményt, amelyet június 14-ig terveztek lebonyolítani. Magyarországról önkéntesen települhettek át a szlovákok Csehszlovákiába, ugyanennyi szlovákiai magyarnak kellett áttelepülnie Magyarországra, de ezeket a csehszlovák hatóságok választották ki. További magyarok befogadása esetére Budapest továbbra is a „lakosságot területtel együtt” elvhez tartotta magát. A magyar sajtó politikai beállítottságtól függetlenül meglehetősen borúlátóan ítélte meg a további tárgyalási kilátásokat. Eközben a csehszlovák hatóságok – élébe vágva a kérdés végleges megoldásának – nyíltan diszkriminatív intézkedéseket fogantatosítottak a magyar kisebbséggel szemben. A magyar kormány rendelkezésére álló adatok szerint 64 ezer szlovákiai magyart ítéltek kényszermunkára és vagyonekbobzással egybekötött Magyarországra történő kényszeráttelepítésre. A szlovákiai Rimaszombatban egyetlen magyar szóért bebörtönözték az embereket. Ez és néhány más tény nyilvánosságot kapott a párizsi békekonferencián, ahol Nagy Ferenc miniszterelnök a nagyhatalmak véleményére apellált annak reményében, hogy közbelépnek. A csehszlovák kormány a maga részéről ragaszkodott 200 ezer magyar kitelepítéséhez (a többi 400 ezret erőszakosan „szlovakizálni” akarták; Beneš elnök azoknak a magyaroknak ígért csehszlovák állampolgárságot, akik a következő népszámláláskor szlováknak vallják magukat). Annak érdekében, hogy Beneš-t és környezetét kompromisszumra készítsék, magyar részről bevetették a „nehéztüzérséget”: Prágába érkezett a nemzetközi tekintélynek örvendő demokrata politikus, Károlyi Mihály gróf (az 1918–1919. évi első magyar köztársaság vezetője). Emellett a magyar diplomácia elkeseredett erőfeszítéseket tett nemzetközi szinten annak érdekében, hogy más országok külügyi szolgálatát a maga oldalára állítsa. Eközben gyakran elhangzott az a tétel, hogy a szláv „Drang nach Süden” nemcsak a nyugati és a déli szlávok által egyre szorongatottabb magyarok „életterét” fenyegeti, hanem az európai erőegyensúlyt is felborítja. E tevékenységnek azonban nem sok eredménye volt: a csehszlovák–magyar konfliktusban mind a Szovjetunió, mind a nyugati nagyhatalmak jobbnak látták, ha a semleges megfigyelő álláspontjára helyezkednek, noha Nyugaton elhangzottak időnként hivatalos személyek részéről olyan nyilatkozatok, hogy a magyar kisebbség tagjait csak beleegyezésükkel lehessen kitelepíteni Csehszlovákiából.

A. I. Puškaš hozzászólását B. J. Želicki néhány konkrét adattal egészítette ki. Rámutatott arra, hogy Edvard Beneš csehszlovák elnök nem csak az „egységes csehszlovák nemzet” eszméjének és az egynemzetiségű állam megteremtésének a híve volt, hanem azon a véleményen is volt, hogy egész nemzetek (a németek és a magyarok) felelősek a háború kirobbantásáért. 1943. decemberi moszkvai tárgyalásain elnyerte a Szovjetunió támoga-

tását a németek háború utáni kitelepítéséhez. Hasonló akciót tervezett a magyarokkal szemben is. 1943. december 14-én átnyújtott a szovjet vezetésnek egy tervezetet, amely „A csehszlovákiai lakosság egy részének kitelepítéséről” címet viselte. Ebben kijelentette, hogy a háború utáni Csehszlovákiában nem maradhat egyetlen olyan település sem, ahol a csehek, a szlovákok és a „kárpatoroszk” aránya együttesen ne érné el a lakosság kétharmadát. A többi nemzetiség jogait e terv értelmében erőteljesen korlátozni kell. Az egységes csehszlovák politikai nemzet államában a nemzeti kisebbségek státusát jogilag nem definiálták volna. Ami a magyar kisebbséget illeti, kezdetben 400 ezer magyar kitelepítéséről és 200 ezer szlovakizálásáról szótték a terveket, csak később fordították meg az arányokat. Ezek a tervek azonban nem nyerték el a szövetséges hatalmak oly egyértelmű támogatását, mint a németek esetében. Csak abba egyeztek bele, hogy a két állam tárgyalásos alapon hajtson végre lakosságcserét. Végeredményben Magyarországról Csehszlovákiába 73 ezer, Csehszlovákiából Magyarországra pedig 68 ezer fő települt át (valamivel több, mint 25 ezer szlovák inkább Magyarországon kívánt maradni). Ezzel szemben a hivatalos Budapest minden tiltakozása ellenére tömegesen szlovakizálták a magyarokat Csehszlovákiában. A csehszlovák kormány kompromisszumra kényszerült, és a kérdést felemás módon rendezték 1948–1949-ben, amikor mindkét országban szilárdan megvetették a lábukat a hatalomban a kommunisták, és a szovjet kormány, amely nyilván nem kívánta a konfliktusok éleződését a szovjet érdekszférába tartozó államok között, további erőfeszítéseket tett a Prága és Budapest közötti feszültség csökkentése érdekében. 1950-ben Csehszlovákia hivatalosan 368 ezer magyar lakost ismert el.

M. D. Ereščenko a második világháború éveiben a szovjet külügyi népbiztosság kérésében az erdélyi kérdés megoldására készült tervezetekről beszélt. Emlékeztetett arra, hogy a kérdés szakértőjeként felkért E. V. Tarle akadémikus álláspontja szerint Erdély akár román, akár magyar kézen marad, mindenképpen új konfliktusok forrásává válik, ezért célszerű lenne létrehozni egy független erdélyi államot. Moszkvában azonban viszonylag hamar az az álláspont kerekedett felül, hogy Erdélyt Romániának kell adni egyrészt azért, hogy kárpótolva érezze magát Besszarábia és Bukovina elvesztéséért, másrészt azért, hogy lekötelezettek érezze magát a Szovjetunió az erdélyi kérdés megoldásáért. A végső döntés meghozatalával azonban késlekedtek, nehogy megfosszák az immár a németek ellen harcoló románokat ettől az ösztönző erőtől. A román politikai elit (a kommunistáktól egészen a szélsőséges antikommunistákig) egységes volt Erdély hovatartozásának a kérdésében, viták csak arról folytak, hogy az erdélyi problémát kizárólag mint belső ügyet kezeljék-e. Ennél rugalmasabb álláspontot csak Petru Groza képviselt, aki elképzelhetőnek tartotta, hogy Észak-Erdély autonóm státusa enyhítené a feszültséget a magyarok és a románok között.

Zoltán András